

EVA DVOŘÁKOVÁ

POZNÁMKY K POSTAVENÍ PŘÍSLOVEČNÉHO URČENÍ SITUAČNÍHO V ANGLIČTINĚ A ČEŠTINĚ Z HLEDISKA AKTUÁLNÍHO ČLENĚNÍ VĚTNÉHO

Tento příspěvek chce skromně navázat na výzkum, který byl až dosud učiněn na poli aktuálního členění anglické věty a jeho vztahu k anglickému slovnímu pořádku. Protože srovnává poměry anglické s českými, podává i některá pozorování o aktuálním členění a slovním pořádku věty české. Vychází zejména z prací J. Firbase,¹ které podnětně rozvíjejí průkopnické studie V. Mathesiuse.²

Aktuálním členěním větným (funkční perspektivou větnou) rozumíme s J. Firbasem „uspořádání větných složek, jak se jeví z hlediska aktuální situace, tj. vlastně z hlediska kontextu, a to jak slovního, tak i situačního. . . ty větné složky, které vyjadřují něco, co je známé nebo může být odvozeno ze slovního nebo situačního kontextu (nebo prostě to, co zřejmě tvoří výchozí bod výpovědi), je třeba považovat za základ výpovědi. Na druhé straně ty větné složky, které tlumočí nové sdělení, je třeba považovat za jádro výpovědi. Netřeba připomínat, že základové složky jsou v dané situaci méně důležité, protože jsou výpovědně méně dynamické . . . než složky jádrové. Jádrové složky, přinášející nové sdělení, nepochybně velmi podstatně výpověď rozvíjejí . . . Ty větné složky, jež nepatří ani k základu ani k jádru výpovědi, tvoří jakýsi přechod“^{3,4}

Příslopečné určení situační pak definujeme podle V. Mathesiuse jako „příslopečné určení, které vyjadřuje časové, místní nebo příčinné pozadí děje“.⁵ Příslopečné určení situační zahrnuje tedy příslopečná určení času, místa a příčiny.

Všeobecně se přijímá, že základním prostředkem aktuálního členění větného v češtině je pořádek slov. V citově nevzrušeném projevu se stává základ výpovědi na větný začátek, jádro výpovědi na větný konec. Tak ve větách *Jednání konference tří mocností v Ženevě pokračuje, Jednání konference tří mocností pokračuje v Ženevě, V Ženevě pokračuje jednání konference tří mocností* je jádro výpovědi postaveno vždy na konec věty.

V angličtině je slovosled do značné míry pevný a gramatikalizovaný. To znamená, že nemůže vždy vyjít vstříc požadavkům aktuálního členění větného, že se nemůže měnit vždy podle aktuální situace. Tento poznatek vedl V. Mathesiuse k závěru, že angličtina je k aktuálnímu členění daleko méně citlivá než čeština.⁶

Firbas ve svých pracích přesvědčivě dokázal, že slovosled není v psaném jazyce jediným prostředkem aktuálního členění větného. Jestliže angličtina nemůže plně využít slovosledu, má k dispozici jiné prostředky aktuálního členění, z nichž některé ani nemají v češtině protějšku. Tak např. negenerický neurčitý člen a jeho nulová varianta jsou prostředky, které označují novost, popř. za jisté souhry prostředků i jádrovost. Právě zmíněné prostředky zařazuje Firbas do skupiny prostředků sémanticko — kontextových. Jde tu o prostředky, které pro svůj zvláštní vztah ke kontextu mohou ve spolupráci s ostatními prostředky výpovědně oslabit nebo

výpovědně posílit větné pozice, v nichž se vyskytují, a působit tak proti základnímu rozložení výpovědní dynamičnosti. (Základním rozložením výpovědní dynamičnosti rozumíme s Firbasem přirozené, základní uspořádání větných složek, postupující důsledně od vlastní základovosti, tj. nejnižšího stupně výpovědní dynamičnosti, k vlastní jádrovosti, tj. nejvyššímu stupni výpovědní dynamičnosti.⁷) Doplňme tento výklad alespoň jedním příkladem. Ve větě *A girl entered the room* (Do pokoje vstoupila dívka) je počáteční pozice, v zásadě příslušející složce základové, dynamicky posílena neurčitým členem, takže při spolupráci sémantického obsahu slovesa („objevení se na scéně“) a určitého členu, který v daném případě označuje předmět jako známý, pocituje se složka *a girl* jako ve větě nejdůležitější, jako její vlastní jádro.

Podobně jako sémanticko-kontextové prostředky působí i kontext sám jako prostředek aktuálního členění větného: základové složky, které jsou z kontextu známé nebo z něho mohou být odvozeny a které se vyskytují (z hlediska základního rozložení výpovědní dynamičnosti) na místě v zásadě přechodovém nebo jádrovém, mohou toto místo výpovědně zeslabit, „oddynamičnit“, kdežto naopak jádrové nebo přechodové složky, vyskytující se na místě v zásadě základovém, mohou toto místo výpovědně posílit, zdynamičnit.⁷

Naše poznámky se soustřeďují na vzájemný vztah mezi větnou pozicí příslovečného určení a jeho výpovědní dynamičností, jak se jeví v anglické románové próze a v jejím českém překladu.⁸ Zkoumány jsou zejména ty případy, v nichž výpovědní dynamičnost příslovečného určení situačního neodpovídá větnému postavení tohoto příslovečného určení, j. např. příslovečná určení s malou výpovědní dynamičností, stojící na místech, která byla základním rozložením výpovědní dynamičnosti určena jádru, tj. na koncových místech ve větě, nebo naopak příslovečná určení s velkou výpovědní dynamičností, vyskytující se na místech přidělených základním rozložením výpovědní dynamičnosti základu.

Jestliže se větná pozice příslovečného určení situačního neshoduje se stupněm výpovědní dynamičnosti tohoto příslovečného určení, je možno se na základě zde podaných vývodů domnívat, že slovosled byl překonán jiným prostředkem aktuálního členění větného. Naši snahou bude určit, o jaký prostředek ve zkoumaných případech jde, tedy zjistit, zda jde o působení kontextu nebo některého ze sémanticko-kontextových prostředků nebo snad o působení ještě nějakého jiného, dosud nezjištěného prostředku aktuálního členění větného. K tomu je nutno dodat a zdůraznit, že se ve svém zkoumání omezuje jen na prostředky jazyka psaného.

Abychom mohli odpovědět na uvedené otázky, podrobili jsme analýze na 730 anglických vět s 842 případy situačního příslovečného určení a jim odpovídající protějšky ze dvou českých překladů. Anglické doklady byly čerpány z prvního dílu Galsworthyho *Ságy rodu Forsytů* (John Galsworthy, *The Forsyte Saga, Vol. I, The Man of Property*, The Foreign Languages Publishing House, Moscow 1958, str. 41—146), jejich české protějšky pak z novějšího překladu Zdeňka Urbánka (*Bohatec*, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1957, str. 17—117) a ze staršího překladu Boženy Kubertové — Zátkové (*Bohatec*, Aventinum, Praha 1926, str. 19—120).

Všechny zkoumané věty jsou oznamovací nebo takové věty zvolací, jež se formou neliší od vět oznamovacích. Je třeba uvést, že z pozorování byly vyloučeny věty, v jejichž nevzrušeném anglickém znění je pozice příslovečného určení situačního prakticky pevně určena, tj. věty s tzv. příslovci neurčitého času („*adverbs of indefinite time*“) typu *never, ever, often, always* apod., která stávají mezi podmínkou

a významovou složkou finitního slovesného tvaru. Z hlediska aktuálního členění byly z pozorování zásadně vyloučeny věty tzv. druhé instance, tj. takové věty, které jsou vlastně opakováním vět již vyslovených nebo alespoň myšlených a které vytykají jen jednu větnou složku, např.: *V Ženevě pokračuje jednání konference tří mocností.*

Přistupme nyní k vlastnímu pozorování. Ve zkoumaných anglických větách byl velmi častým zjevem nesouhlas mezi výpovědní dynamičností příslovečného určení a jeho postavením ve větě. Neshoda byla pozorována u 134 příslovečných určení místa z celkového počtu 483, u 109 příslovečných určení času z celkového počtu 309, u 11 příslovečných určení příčiny z celkového počtu 50.

Je pozoruhodné, že se o tak častý výskyt neshody mezi výpovědní dynamičností a větným postavením příslovečného určení situačního zasloužila především příslovečná určení základová. Jako příklad uveďme příslovečné určení místa: ze 134 případů neshody připadá na příslovečné určení s malou výpovědní dynamičností ne méně než 121 případů. Jak tento zjev vysvětlit?

Jak ukázal V. Mathesius, působí v angličtině jako hlavní slovosledný činitel princip gramatický v těsné součinnosti s principem členské sounáležitosti.⁹ Ve shodě s gramatickým principem náleží anglickému příslovečnému určení zkoumaného typu zpravidla místo za podmětem, přísudkovým slovesem a předmětem, tj. náleží mu místo na konci věty (poměrně zřídka může být příslovečné určení zkoumaného typu postaveno na začátek věty a jen ve zvláštních případech se může objevit mezi podmětem a přísudkovým slovesem, popř. mezi přísudkovým slovesem a předmětem). Podle základního rozložení výpovědní dynamičnosti patří konec věty složkám nejdynamičtějším, tj. jádrovým. Všechna nejádrová příslovečná určení na konci věty jsou tedy případy neshody mezi výpovědní dynamičností příslovečného určení a jeho postavením ve větě.

Zde se naskýtá otázka, jež tvoří jádro celého problému. Čím je tedy signalizován nízký stupeň výpovědní dynamičnosti příslovečného určení, jestliže toto příslovečné určení stojí na konci věty? Který z prostředků aktuálního členění zde působí proti základnímu rozložení výpovědní dynamičnosti a překonává je?

Všimněme si blíže dokladu č. 1.

1. The heat danced over the corn. — 102,29¹⁰
Nad obilím tančil žár. — U 74,31

Označíme-li v této i ve všech dalších větách základ číslem (10) (bude-li složek základových více, pak číslý (11), (12) . . .), přechod číslem (20) (popř. (21), (22) . . .) a jádro číslem (30) (popř. (31), (32) . . .)¹¹, bude v obou verzích dokl. č. 1 aktuální členění naznačeno takto:

1. The heat⁽³⁰⁾ danced⁽²⁰⁾ over the corn.⁽¹⁰⁾
Nad obilím⁽¹⁰⁾ tančil⁽²⁰⁾ žár.⁽³⁰⁾

O obilí se mluvilo už v předešlém kontextu, a proto příslovečné určení místa *over the corn* jako z kontextu známé ustupuje do pozadí před všemi ostatními složkami věty. Malou výpovědní dynamičnost příslovečného určení zde tedy signalizuje přímo kontext jako prostředek aktuálního členění. S podobnými případy jsme se setkali i u příslovečného určení času a příčiny.

Někdy je příslovečné určení (nebo alespoň jeho část) tvořeno slovem, jež zastupuje jiné slovo nebo skupinu slov, vyskytující se už alespoň jednou v předešlém kontextu, nebo alespoň na takové slovo nebo skupinu slov odkazuje. Tak např. v dokl. č. 2

2. You⁽¹¹⁾ll have⁽²⁰⁾ a lot of rain⁽³⁰⁾ there.⁽¹²⁾ — 52,35
 Tam⁽¹⁰⁾ si užiješ⁽²⁰⁾ deště.⁽³⁰⁾ — U 28,09

zastupuje příslovečné určení místa *there/tam* skupinu slov *in Wales/do Walesu*, vyskytující se v předcházející větě.¹² Výrazu *there/tam*, který bez předešlého kontextu (nebo alespoň bez dokreslení kontextem následujícím) sám o sobě mnoho neříká, mohlo zde být užito skutečně jen proto, že představa místa, o němž se mluví, byla už plně vyjádřena. Proto může stát v angličtině příslovečné určení místa *there* na samém konci věty, aniž získává větší stupeň výpovědní dynamičnosti. Podobný charakter jako slovo *there* má i výraz *here* (*zde*). Tato slova — podobně osobní a zvrtná zájmena, jakož i zájmena ukazovací *this* (*tento*) a *that* (*onen*), která ostatně vstupují i do příslovečných určení místa — lze zařadit mezi sémanticko-kontextové prostředky. Jde zřejmě o výrazy, které mohou už pro svou sémantickou náplň, vyjadřující zvláštní vztah k předešlému kontextu, působit ve větě proti základnímu rozložení výpovědní dynamičnosti.

Sémanticko-kontextové prostředky lze najít i u příslovečného určení času a příčiny. U příslovečného určení času jsou to např. výrazy *now* (*nyní*), *at present* (*nyní*), *today* (*dnes*), *nowadays* (*dnes, za nynějších časů*) a ovšem i ukazovací zájmena *this* a *that*, vstupující do útvarů rozvitých. Jako příklad viz dokl. č. 3.

3. . . . , who⁽¹¹⁾ (i. e. June — E. D.) frequently⁽²¹⁾ visited⁽²²⁾ his house in Lowndes Square⁽³⁰⁾ at this period.⁽¹²⁾ — 131,06
 . . . , jež⁽¹¹⁾ (tj. June — E. D.) v té době⁽¹²⁾ často⁽²¹⁾ navštěvovala⁽²²⁾ jeho dům na Lowndes Square.⁽³⁰⁾ — U 102,31

Znovu si všimněme toho, že ačkoli v anglické verzi stojí příslovečné určení času *at this period* na samém konci věty, přece zůstává složkou základovou díky známosti z kontextu, která je signalizována sémanticko-kontextovým prostředkem *this*. U příslovečného určení příčiny je charakteristickým sémanticko-kontextovým prostředkem příslovce *therefore* (*proto, tudíž*).

Ve zkoumaném materiálu se však vyskytla mnohá příslovečná určení místa a času, která vyjadřovala představy z předešlého kontextu neznámé a neodvoditelné, stála přítom na místech, jež podle základního rozložení výpovědní dynamičnosti složkám s malou výpovědní dynamičností nepřísluší, a která se přesto jevila jako výpovědně málo dynamická.

Doklad č. 4 osvětlí, oč běží.

4. In spite of himself⁽¹²⁾ something⁽²⁰⁾ swelled⁽³⁰⁾ in his breast.⁽¹¹⁾ — 102,32
 Proti jeho vůli⁽¹³⁾ se⁽¹²⁾ mu⁽¹¹⁾ v prsou⁽¹⁴⁾ něco⁽²⁰⁾ vzdouvalo.⁽³⁰⁾ — U 74,34

Máme za to, že příslovečné určení místa, které označuje situaci, v níž se něco dělo, je méně důležité než to, co se dělo. Příslovečné určení místa jako by před vlastním dějem ustupovalo do pozadí. Menší důležitost, menší významnost příslovečného určení se projevila i ve výpovědní dynamičnosti, jejíž stupeň je nízký, přestože příslovečné určení stojí na místě příslušejícím podle základního rozložení výpovědní dynamičnosti jádra a přestože tlumočí představu, která z kontextu není známa. Podobně třeba interpretovat i doklad č. 5.

5. This dinner in honour of June's engagement⁽¹¹⁾ had seemed⁽²⁰⁾ a bore⁽³⁰⁾ at first⁽¹²⁾ (...), ... 79,13
 Tato večeře na počest Junina zasnoubení⁽¹¹⁾ připadala⁽²⁰⁾ mu⁽¹²⁾ zprvu⁽¹³⁾ nudná⁽³⁰⁾(...), ... — U 52,36

Příslovečné určení *at first* vyjadřuje časové pozadí děje; stejně jako příslovečné určení místa z dokl. č. 4 i ono zaujímá větný konec, a přece stupeň jeho výpovědní dynamičnosti je nízký. Nelze jinak než považovat v těchto dvou uvedených a mnoha jiných dokladech za prostředek aktuálního členění, působící proti základnímu rozložení výpovědní dynamičnosti, samu sémantickou náplň příslovečného určení místa a času. Touto sémantickou náplní je situačnost, která je schopna snížit stupeň výpovědní dynamičnosti příslovečného určení bez ohledu na jeho postavení ve větě. Do jaké míry se tato schopnost snížit výpovědní dynamičnost uplatní, záleží na souhře prostředků v dané větě.

Ve svém materiálu jsme zjistili pět typů vět, v nichž souhra prostředků nevedla k snížení výpovědní dynamičnosti příslovečného určení místa a času. Těchto pět zjištěných typů zde postupně probereme. (Jde v nich, pokud není výslovně uvedeno jinak, jak o příslovečné určení místa, tak o příslovečné určení času.)

I. V dané větě tlumočí všechny (nebo alespoň všechny kladné) složky kromě příslovečného určení představy z kontextu známé nebo z něho odvoditelné. Příslovečné určení jako jediná neznámá složka ve větě se stává vlastním jádrem. O takové souhře svědčí např. doklad č. 6.

6. She⁽¹¹⁾ had met⁽²⁰⁾ this Bosinney⁽¹²⁾ at the house of Baynes⁽³¹⁾ — Baynes and Bildeboy⁽³²⁾ . . . , the architects⁽³³⁾ — 61,36
Setkala se⁽²⁰⁾ s tím Bossinney⁽¹⁰⁾ u Baynesů⁽³¹⁾ — Baynes and Bildeboy⁽³²⁾, architekti.⁽³³⁾
— U 37,06

Osobní zájmeno *she* označuje June, o jejímž zasnoubení se mluví ve větě těsně předcházející (61,35). Tak je situačním kontextem dána i představa výrazu *this Bosinney* (neboť June se přece zasnubovala s Bosinneyem) i představa slovesa *to meet* (neboť první setkání je bezesporu logickým předpokladem zasnub.).

II. Příslovečné určení následuje po slovese, které v širokém slova smyslu konstatuje existenci osoby nebo věci. Přitom sama existence osoby nebo věci je z kontextu známá nebo odvoditelná. Příslovečné určení posunuje promluvu kupředu tím, že nově sděluje, kde, popř. kdy daná osoba nebo věc existuje. Pro ilustraci uvedme dokl. č. 7.

7. . . . and Rachel and Cicely⁽¹⁰⁾ were⁽²⁰⁾ on a visit⁽³¹⁾ in the country⁽³²⁾ — 112,35
. . . a Rachel s Cicely⁽¹⁰⁾ byly⁽²⁰⁾ na návštěvě⁽³¹⁾ na venkově.⁽³²⁾ — U 85,07

Existující osoby jsou jasně kontextem dány; sloveso *to be* vyjadřuje pouhou existenci, má tedy malou významovou, sémantickou náplň, takže dovoluje příslovečnému určení *on a visit in the country*, navíc vyjadřujícímu představu, o níž se ještě nemluvalo, aby získalo ve větě nejvyšší stupeň výpovědní dynamičnosti, aby se stalo vlastním jádrem.

Existence není vyjadřována jen slovesem *to be* (*býti*), i když toto sloveso vyjadřuje ovšem existenci nejzřetelněji. I sloveso *to live* (*bydlet*), *to sit* (*sedět*), *to stand* (*stát*), *to find oneself* (*nalézat se*), *to appear* (*objevit se*) nebo slovesa vnímání typu *to see* (*vidět*) aj. mohou vyjadřovat existenci nebo „objevení na scéně“ osoby nebo věci.¹³ V dokl. č. 8. je užito slovesa *to live*.

8. [He had heard, of course — . . . —] that Jo⁽¹⁰⁾ lived⁽²⁰⁾ in St. John's Wood,⁽³⁰⁾ . . . — 71,11
[Samozřejmě se dověděl — . . . —] že Jo⁽¹⁰⁾ bydlí⁽²⁰⁾ v St. John's Wood,⁽³⁰⁾ . . . U 45,17

III. Příslovečné určení místa následuje po slovese, jež vyžaduje doplnění, odpovídající na některou z otázek *kam?*, *odkud?*, *kudy?*, nebo *odkud — kam?* Ve většině případů jde o slovesa vyjadřující aktivní pohyb osoby nebo věci, j. např. *to go* (*jít*, *jet*), *to run* (*běžet*), *to come* (*přicházet*), ale řadí se sem i slovesa vyjadřující

pasivní pohyb osoby nebo věci, j. např. *to place something (umístiti něco)*, *to put something (položiti něco)*, *to take someone (vzítí někoho)* ap. Následuje-li po takových slovesech příslovečné určení místa, jež tlumočí představu z kontextu neznámou, a je-li zároveň objekt, jenž se pohybuje nebo jímž je pohybováno, naopak z kontextu známý nebo odvoditelný, příslovečné určení získá zpravidla nejvyšší stupeň výpovědní dynamičnosti ve větě, neboť za uvedených podmínek je jistě důležitější sdělení o směru pohybu než sdělení o pohybu samém. Tak např. v dokl. č. 9

June⁽¹⁾ took⁽²⁾ her lover⁽¹²⁾ up⁽²²⁾ to the woman with the beautiful figure.⁽³⁰⁾ — 48,14
June⁽¹⁾ odvedla⁽²⁰⁾ snoubence⁽¹²⁾ k ženě krásné postavy.⁽³⁰⁾ — U 24,03

je příslovečné určení místa *to the woman with the beautiful figure* vlastním jádrem. Pro srovnání uveďme dva doklady (č. 10 a č. 11) svědčící o jiných typech souhry prostředků aktuálního členění.

10. A fly⁽³⁰⁾ settled⁽²⁰⁾ on his hair⁽¹⁰⁾, ... — 60,32
Na vlasy⁽¹²⁾ mu⁽¹⁾ usedla⁽²⁰⁾ moucha⁽³⁰⁾ ... — U 36,03
11. [“Abandon hope, all ye] who⁽¹⁾ enter⁽³⁰⁾ here.⁽¹²⁾” — 86,12
[„Vzdej se naděje,] kdo⁽¹⁾ sem⁽¹²⁾ vstupuješ.⁽³⁰⁾“ — U 59,06

V dokl. č. 10 se objevuje pohybující se objekt poprvé „na scéně“ a pozornost je jím upoutána více než příslovečným určením, třebaže i příslovečné určení vyjadřuje představu novou, nevyskytující se v předešlém kontextu. Výraz *a fly (moucha)* se tak stává vlastním jádrem a příslovečné určení místa *on his hair* má výpovědní dynamičnost velmi malou.

V dokl. č. 11 je pak příslovečné určení, které sice odpovídá na jednu z výše uvedených otázek, ale vyjadřuje představu známou, a proto jeví nízký stupeň výpovědní dynamičnosti.

IV. Kromě základní sémantické náplně situačního příslovečného určení, totiž situačnosti, je příslovečné určení času charakterizováno jistým významovým odstínem míry, hodnocení nebo způsobu. Nejběžněji se vyskytuje významový odstín míry v příslovečném určení času tehdy, označuje-li příslovečné určení délku, míru trvání nějakého děje nebo míru jeho frekvence, tj. odpovídá-li na některou z otázek *jak dlouho?*, *jak často?*, *odkdy?*, *dokdy?* nebo *kolikrát?* Tak je tomu v dokl. č. 12.

12. I⁽¹⁾ drink⁽²⁰⁾ it⁽¹²⁾ every night of my life.⁽³⁰⁾ — 65,31
Piji⁽²⁰⁾ je⁽¹⁰⁾ noc co noc.⁽³⁰⁾ — KZ 43,31

Významový odstín způsobu lze vidět např. v příslovečném určení *at a moment's notice* v dokl. č. 13.

13. He⁽¹⁰⁾ was ready to rise⁽²⁰⁾ at a moment's notice.⁽³⁰⁾ — 79,12
Byl připraven⁽²⁰⁾ okamžitě⁽³¹⁾ vstát.⁽³²⁾ — U 52,35

Významový odstín hodnocení je vyvolán hodnotícími slůvky typu *so (tak)* nebo *too (příliš)*. Srov. dokl. č. 14.

14. ..., of which⁽¹⁾ he⁽¹²⁾ had⁽²⁾ so long⁽³¹⁾ been⁽²²⁾ chairman⁽³²⁾, ... — 76,19
... v nichž⁽¹⁰⁾ je⁽²⁰⁾ už tolik let⁽³¹⁾ předsedou správní rady⁽³²⁾ ... — U 49,34

Ve zkoumaném materiálu se významový odstín hodnocení objevoval vždy jen jako doprovodný činitel k významovému odstínu míry.

Je-li změna sémantické náplně příslovečného určení, způsobená významovým odstínem míry nebo způsobu (popř. odstínem míry i hodnocení), podporována také slovosledem, stává se příslovečné určení nejčastěji složkou jádrovou.

V. Vysoký stupeň výpovědní dynamičnosti mívá též příslovečné určení, jež je rozvíjeno mnoha přívlastky, případně i celou větou, vyskytuje se v kontextu poprvé a stojí na konci věty. Takového druhu je např. rozvíjené příslovečné určení místa v dokl. č. 15.

15. This guard of men,⁽¹¹⁾ all attached to the dead by the bond of kinship,⁽¹²⁾ was⁽²⁰⁾ an impressive and singular sight⁽³²⁾ in the great city of London⁽³¹⁾ with its overwhelming diversity of life⁽³³⁾, its innumerable vocations, pleasures, duties,⁽³⁴⁾ its terrible hardness,⁽³⁵⁾ its terrible call to individualism.⁽³⁶⁾ — 145,10

Tato stráž mužů⁽¹¹⁾, spoutaných příbuzenstvím s mrtvou,⁽¹²⁾ byla⁽²⁰⁾ působivou a jedinečnou podívanou⁽³²⁾ ve velikém městě Londýně⁽³²⁾ s jeho drtivou rozmanitostí života⁽³³⁾, s jeho nespočetnými povoláními, radovánkami, povinnostmi,⁽³⁴⁾ s jeho strašnou krutostí,⁽³⁵⁾ s jeho strašným voláním po svébytnosti.⁽³⁶⁾ — U 116,08

Příslovečné určení místa *in the great city of London* by ve shodě se svou základní sémantickou náplní ustupovalo před útvarem *an impressive and singular sight*, kdyby jeho základní složka *London* nebyla rozvíjena řadou přívlastků, tlumočících nové představy. Stupeň rozvíjenosti je však takový, že zvyšuje výpovědní dynamičnost celého příslovečného určení.

Pojednali jsme stručně o pěti typech, v nichž souhra prostředků aktuálního členění nevedla k snížení výpovědní dynamičnosti příslovečného určení místa a času. Obráťme nyní pozornost k příslovečnému určení příčiny.

Při zkoumání příslovečného určení příčiny z hlediska aktuálního členění jsme dospěli k závěru, že základní sémantickou náplní příslovečného určení příčiny není pouhá situačnost, která může příslovečné určení uzpůsobit k tomu, aby za příznivé souhry ostatních prostředků aktuálního členění mohlo překonávat základní rozložení výpovědní dynamičnosti. Na rozdíl od příslovečného určení místa a času příslovečné určení příčiny už ve své základní sémantické náplni je schopno tlumočit víc než pouhou situační kulisu daného děje. Podobně jako v češtině je i v angličtině výpovědní dynamičnost příslovečného určení příčiny — pokud ovšem nejde o představu známou z kontextu — dána postavením ve větě. Tak bývá příslovečné určení příčiny vyskytující se na začátku věty základové, na konci věty jádrové. Srov. např. doklady č. 16 a 17.

16. ... for, thanks to that prescription of Blight's⁽¹³⁾ he⁽¹¹⁾ found⁽²⁰⁾ himself⁽¹²⁾ extremely well,⁽³⁰⁾ ... — 79,02

..., neboť se⁽¹¹⁾ zásluhou Blightova receptu⁽¹³⁾ cítil⁽²⁰⁾ neobyčejně dobře⁽³⁰⁾ ... — U 52,29

17. Her shoulders⁽¹⁰⁾ were shaking⁽²⁰⁾ with sobs.⁽³⁰⁾ — 125,11

Ramena⁽¹³⁾ se⁽¹²⁾ jí⁽¹¹⁾ otřásala⁽²⁰⁾ vzlykotem.⁽³⁰⁾ — U 97,07

V dokl. č. 16 je příslovečné určení příčiny *thanks to that prescription of Blight's* v souladu se svým počátečním postavením základové, v dokl. č. 17 se jeví příslovečné určení příčiny *with sobs* — v souhlasu se svým postavením koncovým — jako jádrové.

Z hlediska aktuálního členění se tedy sémantický charakter příslovečného určení příčiny projevuje v zásadě jinak než sémantický charakter příslovečného určení místa a času.

Na konec ještě poznámku. Také v češtině — i když v celkově menším počtu než v angličtině — se samozřejmě vyskytují případy, v nichž se výpovědní dynamičnost příslovečného určení neshoduje s jeho postavením ve větě. Tak se můžeme v češtině poměrně často setkat se základovým příslovečným určením na větném místě, které podle základního rozložení výpovědní dynamičnosti není už základovým a na kterém

se projeví základní sémantická náplň příslovečného určení místa nebo času jako prostředek aktuálního členění. Je však třeba zdůraznit, že takovým místem nebývá větný konec (srov. dokl. č. 18).

18. Each of these ladies⁽¹¹⁾ held⁽²⁰⁾ fans⁽³⁰⁾ in their hands,⁽¹²⁾ ... — 43,37
Každá z těchto dam⁽¹¹⁾ držela⁽²⁰⁾ v ruce⁽¹²⁾ vějíř⁽³⁰⁾ ... — KZ 22,01

V tomto bodě se čeština pronikavě liší od angličtiny. Kdežto v angličtině je koncové postavení příslovečného určení s malou výpovědní dynamičností zcela běžné, je v češtině takové postavení naprosto neobvyklé. Netřeba připomínat, že český požadavek, aby konec nevzrušené věty byl výpovědně silně dynamický, je v naprosté shodě s tím, že v české větě je aktuální členění slovosledným činitelem hlavním, nikoli vedlejším jako ve větě anglické. Nemá-li překladatel na paměti zde uvedené skutečnosti, může podat překlad nejen neobvyklý, ale i z hlediska aktuálního členění nepřesný. Uvedme alespoň jeden doklad.

19. ... who⁽¹¹⁾ was talking⁽²⁰⁾ to Bosinney⁽³⁰⁾ by the door.⁽¹²⁾ — 55,06
..., jež⁽¹¹⁾ u dveří⁽¹²⁾ hovořila⁽²⁰⁾ s Bosinneyem.⁽³⁰⁾ — U 30,09
..., která⁽¹¹⁾ hovořila⁽²⁰⁾ s Bosinneyem⁽¹²⁾ u dveří.⁽³⁰⁾ — KZ 33,05

V anglické verzi je nesporně jádrem předmět *to Bosinney*. Správně to vystihuje novější český překlad tím, že český protějšek tohoto předmětu dává na poslední místo. Naproti tomu starší český překlad zachovává slovosled originálu, a tak vede čtenáře k tomu, aby jako vlastní jádro chápal příslovečné určení *u dveří*.¹⁴

Končíme své poznámky. Snažili jsme se v nich ukázat na jednu stránku problému, kterému se v současné době dostává v lingvistice čím dále tím více pozornosti — problému aktuálního členění větného neboli funkční perspektivy větné. Máme zato, že tato problematika patří k nejdůležitějším¹⁵ oblastem jazykovědného zkoumání. Její další rozvíjení totiž jistě přispěje k lepšímu poznání funkce jazyka jako nástroje myšlení a dorozumění.

POZNÁMKY

¹ Jde především o tyto práce J. Firbase: *Poznámky k problematice anglického slovního pořádku s hlediska aktuálního členění větného*, Sborník fil. fak. Brno, 1956, A4, str. 93—107; *Some Thoughts on the Function of Word-Order in Old English and Modern English*, tamtéž, 1957, A5, str. 72—98; *K otázce nezákladových podmětů v současné angličtině*, Časopis pro moderní filologii 39 (1957), str. 22—42 a 165—173; *Bemerkungen über einen deutschen Beitrag zum Problem der Satzperspektive*, Philologica Pragensia 1 (1958), str. 49—54; *Thoughts on the Communicative Function of the Verb in English, German and Czech*, Brno Studies in English I, Praha 1959, str. 39—68.

² Nejdůležitější práce Mathesiusovy o aktuálním členění větném byly přetištěny v souboru statí V. Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947. Viz též Mathesiusův *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecné lingvistické*, Praha 1961, vydaný J. Vachkem. Odkazy na další literaturu o aktuálním členění větném viz v cit. pracích J. Firbase, v komentáři J. Vachka k Mathesiusovu *Obsahovému rozboru* ... a v článku P. Nováka *O prostředcích aktuálního členění*, Acta Universitatis Carolinae, 1959 — Philologica 1, str. 9—15.

³ Přeloženo z cit. práce *Thoughts on the Communicative Function of the Verb* ..., str. 39.

⁴ Srov. též hesla *division actuelle de la phrase*, *perspective fonctionnelle de la phrase*, *rhème de la phrase* v terminologickém slovníku J. Vachka, *Dictionnaire de la linguistique de l'École de Prague*, Utrecht-Anvers 1959.

⁵ V. Mathesius, *Ze srovnávacích studií slovosledných*, Časopis pro moderní filologii 28 (1942), str. 189.

⁶ Srov. V. Mathesius, op. cit., str. 188.

⁷ Srov. např. J. Firbas, op. cit., str. 42 nn. a 64.

⁸ Příspevek je založen na práci, která byla v anglickém semináři filosofické fakulty University J. E. Purkyně vypracována pod vedením J. Firbase a obhájena v dubnu 1960 na katedře anglistiky

a germanistiky téže fakulty jako práce diplomová. Podobnou problematikou, avšak na materiálu z prózy dramatické se zabývala diplomová práce L. Lunera. Výsledky, k nimž došel L. Luner, jsou ve shodě se závěry našimi.

⁹ V. Mathesius, op. cit., str. 183.

¹⁰ Udáváme stránku a řádek, kde citovaný doklad začíná. České překlady rozlišujeme zkratkami U (překlad Urbánkův) a KZ (překlad Kubertové — Zátkové).

¹¹ Podle J. Firbase, op. cit., str. 42.

¹² *So you're going to Wales to-morrow to visit your young man's aunts?* — 52,33

Tak zitra tedy jedeš do Walesu navštívit tety toho svého mladíka? — U 28,08

¹³ O funkci „existenčních sloves“ v aktuálním členění větěm pojednává J. Firbas např. v cit. práci na str. 48 a 50 a v práci *K otázce nezákladových podmětů v současné angličtině* na str. 31 nn. Srov. též monografii A. Hatcherové *Theme and Underlying Question, Two Studies of Spanish Word-Order*, Supplement to Word, vol. 12, December 1956.

¹⁴ Podobné závěry lze učinit o starším českém převodu anglické verze dokladu č. 1 (Žár¹⁰ se chvěl²⁰ nad obilím³⁰ — KZ 79,04). Takových dokladů by bylo možno ze staršího českého převodu, jinak věcně pečlivého, citovat více.

¹⁵ Akademik V. V. Vinogradov připomíná závažnost problematiky v předmluvě k syntaktickému dílu akademické gramatiky ruského jazyka (viz *Grammatika russkogo jazyka II. I*, Moskva 1954, str. 91).

NOTES ON THE SITUATIONAL ADVERBS IN ENGLISH AND CZECH FROM THE POINT OF VIEW OF FUNCTIONAL SENTENCE PERSPECTIVE

Adopting the theory of functional sentence perspective as it has been presented by V. Mathesius and elaborated by J. Firbas, the author inquires into the differences displayed by English and Czech in regard to the sentence position of situational adverbs, i. e. of words and phrases that function as modifiers of the verbal notion as to time, place, or cause (and that for short are here referred to as situational adverbs).

Owing to the limited power of the grammatical word-order principle in Czech, the Czech situational adverb is far less positionally fixed, and consequently placed in far greater harmony with the basic distribution of communicative dynamism, than its English counterpart: within a Czech sentence, a thematic situational adverb unmistakably tends to occupy a basically thematic position, i. e. to occur initially; a transitional adverb tends to occupy a basically transitional position, i. e. to occur medially; and a rhematic situational element tends to occupy a basically rhematic position, i. e. to occur finally. This is in agreement with the well-known fact that functional sentence perspective (= FSP) acts as the main word-order principle in Czech, and makes the order of words in Czech appear to be a far more important means of FSP than the word-order in English. As a means of FSP, Czech word-order is considerably less often counteracted and surpassed by other means of FSP than the word-order in English. This also explains why the amount of communicative dynamism conveyed by a Czech situational adverb may often be determined simply by the position the adverb occupies within the sentence.

In English, on the other hand, with the grammatical principle playing the most important part in determining the order of words, the situational adverb, especially that of place/time, is far less often placed in a position that would be in agreement with the basic distribution of communicative dynamism. This does not, however, warrant the conclusion that English has to be held less susceptible to FSP. If necessary, the actual amount of communicative dynamism conveyed by the situational adverb can be indicated by other means of FSP than word-order, i. e. either (i) by the context itself, or (ii) by words referring to or substituting for expressions known from the context, or (iii) by the basic semantic content of the situational adverb. It is, however, with the situational adverbs of place and time, not with those of cause, that the basic semantic content appears as an operative tool of FSP. (This, together with the tendency of the situational adverbs of cause to be in agreement with the basic distribution of communicative dynamism, reveals important differences that from the point of view of FSP exist between the adverbs of cause on the one hand and those of place/time on the other.)

The operation of the basic semantic content of the situational adverbs of place/time within FSP may be instanced as follows. If in the sentence *I came across an important monograph yesterday* everything except the pronoun *I* conveys new information, the indication of time, *yesterday*, ap-

pears to be less important (conveys a lower amount of communicative dynamism) than the expression of the action, *came across an important monograph*. In accordance with its semantic content, the adverb provides a temporal setting for the action expressed by the transitional verb and rhematic object, thus becoming thematic though occurring in a basically rhematic position. The degree of communicative dynamism conveyed by the situational adverb is, of course, always determined by the co-operation of all the means of FSP present in the sentence. It cannot, therefore, be expected that the situational adverbs of place/time will always be thematic. In her materials the author finds five sentence types in which the co-operation of FSP means is such as to render the situational adverb of place/time non-thematic.

I. The situational adverb of place/time is the only element in the sentence that conveys the new piece of information (all the other elements conveying notions that are known, or can be gathered, from the context).

II. A situational adverb of place/time, answering the question *where*, together with a verb of existence, conveys the new information, whereas the element denoting the existing person or thing does not. (Verbs of existence, such as *to be, to live, to stand, to appear* etc., express the 'existence' or 'emergence of a person or thing on the scene'.)

III. The situational adverb of place answers one of the following questions: *where to?, where from?, which way?* and *from where to where?*, while the person or thing that is in motion is known or can be gathered, from the context.

IV. The situational adverb of time occurring in a basically non-thematic position conveys a semantic colouring of degree/manner neither known nor to be gathered from the context.

V. The situational adverb of place/time is extended by a very weighty qualification conveying new notions. In this case, however, the adverb may become rhematic only if occurring at the very end of the sentence.

Like other means of FSP, the basic semantic content of the situational adverb of place/time does not operate independently of other FSP means, but in co-operation with them. Only an exhaustive inquiry into this co-operation of FSP means will make it possible to fully understand how language works in distinguishing between thematic, transitional and rhematic elements. It is towards such an inquiry that the present notes wish to be a modest contribution.

ЗАМЕТКИ К ПОЛОЖЕНИЮ СИТУАТИВНОГО ОБСТОЯТЕЛЬСТВА В АНГЛИЙСКОМ И ЧЕШСКОМ ЯЗЫКАХ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Исходя из теории функциональной перспективы предложения — ФПП — (= смыслового, или актуального членения предложения), намеченной В. Матезиусом и разработанной Я. Фирбасом, автор исследует различия между английским и чешским языками, касающиеся положения в предложении ситуативного обстоятельства, т. е. обстоятельства места, времени и причины.

В силу того, что в иерархии влияющих на порядок слов факторов в чеш. яз. господствующую роль играет ФПП, а в англ. яз. — грамматический принцип, положение ситуативного обстоятельства в чеш. яз. гораздо чаще находится в соответствии с основным распределением динамичности высказывания (т. е. в направлении от низшей тематичности — от данного — к высшей рematicности — к новому), чем в англ. яз. В этом факте, однако, не следует усматривать доказательство того, будто бы англ. яз. менее чутко реагирует на ФПП, чем чеш. яз. Нужно иметь в виду, что приходящаяся на долю ситуативного обстоятельства степень коммуникативной динамичности может обслуживаться также другими средствами, чем порядком слов, а именно: а) самим контекстом, б) словами, замещающими известные из контекста выражения или, по крайней мере, указывающими на них, в) основным семантическим содержанием ситуативного обстоятельства. Следует, впрочем, подчеркнуть, что основное семантическое содержание является действительным средством ФПП лишь у обстоятельства места и времени, а не у обстоятельства причины.

Воздействие основного семантического содержания — одной только ситуативности — у обстоятельства места и времени можно проиллюстрировать на следующем примере. Если в предложении *I came across an important monograph yesterday* все компоненты,

за исключением местоименного подлежащего *I* передают новое сообщение, то определение времени (временная „кулиса“ события), выраженное обстоятельством *yesterday*, оказывается менее важным (и, следовательно, менее динамичным в данном высказывании), чем собственное событие, выраженное предикативным глаголом *came across* и дополнением *an important monograph*. Обстоятельство здесь становится компонентом темы (основы, данного), несмотря на то что оно занимает положение в конце предложения, где по основному распределению динамичности высказывания обычно находится собственно ядро (рема, новое).

Ситуативные обстоятельства места и времени, конечно, не всегда носят характер компонентов темы (данного). Степень их динамичности в высказывании всегда зависит от взаимоотношений средств ФПП, действующих в данном предложении. В своем материале автор установил пять типов предложений, в которых взаимоотношения средств ФПП превращают обстоятельство места или времени в не относящийся к теме компонент. Все эти пять типов автором в его статье описываются, объясняются и подкрепляются примерами.

Предлагаемые заметки автора не могли охватить всех типов взаимоотношений средств ФПП, в которых основное семантическое содержание обстоятельства времени или места может проявлять себя. Они хотя бы лишь скромным вкладом в дело познания того, каким образом язык, орудие мышления и общения, различает между компонентами темы (данного), ремы (нового) и переходными компонентами.

Перевел Р. Мразек

